

VU Research Portal

Gestolen erfenis 1: diefstal in Alexandrië

Flinterman, J.J.

published in

Lampas

2017

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Flinterman, J. J. (2017). Gestolen erfenis 1: diefstal in Alexandrië. *Lampas*, 50(2), 123-140.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

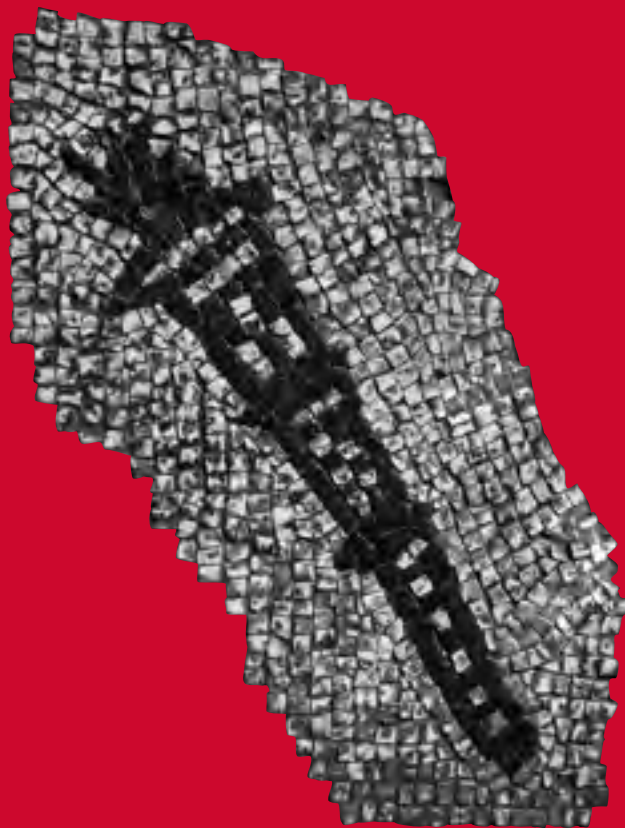
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

50e jaargang nummer 2

juni 2017

LAMPAS

tijdschrift voor classicisti

LAMPAS

Tijdschrift voor classici
Jaargang 50 nummer 2, juni 2017

Redactie

dr. Rutger Allan (Grieks, Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Bert van den Berg (Antieke Filosofie, Universiteit Leiden), dr. Jan Willem Drijvers (Oude Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen), drs. Aniek van den Eersten (redactie-secretaris; Universiteit van Amsterdam), dr. Mark Heerink (Latijn, Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Hugo Koning (Klassieke Talen, Stanislascollege Delft), drs. Suzanne Luger (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, ILO/POWL, Universiteit van Amsterdam), dr. Stephan Mols (Klassieke Archeologie, Radboud Universiteit Nijmegen), drs. Kokkie van Oeveren (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, VCN), dr. Remco Regtuit (Grieks, Rijksuniversiteit Groningen), dr. Rodie Risselada (voorzitter; Latijn, Universiteit van Amsterdam), dr. Rolf Strootman (Oude Geschiedenis, Universiteit Utrecht).

Redactieadres

Redactiesecretariaat Lampas / Aniek van den Eersten
Universiteit van Amsterdam – Opleiding GLTC
Turfdraagsterpad 9, 1012 XT Amsterdam
e-mail: lampas@verloren.nl
websiteadres: lampas.verloren.nl

Voor reacties op of ideeën over de inhoud van *Lampas*: lampas@verloren.nl

Uitgever, administratie en abonnementen

Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
telefoon 035-6859856
e-mail: bestel@verloren.nl
websiteadres: www.verloren.nl

Lampas verschijnt vier keer per jaar.

Prijzen voor 2017: Jaarabonnement € 42,-; Studentenabonnement € 25,- (stuur a.u.b. een kopie van de collegekaart naar de uitgever); Abonnement voor instellingen en bibliotheken € 56,-; Losse nummers € 15,-

Betaling gaarne binnen 30 dagen na toezending van een rekening door de uitgever. Abonnementen worden aangegaan voor een jaargang en automatisch verlengd, tenzij bij opgave uitdrukkelijk anders wordt aangegeven. Opzegging dient te geschieden bij de uitgever vóór ingang van de nieuwe jaargang, dus vóór 1 januari van het nieuwe jaar.

Gestolen erfenis 1: diefstal in Alexandrië

JAAP-JAN FLINTERMAN

Summary: The present contribution, the first panel of a diptych, discusses a claim put forward by George G.M. James in his book *Stolen Legacy* (1954). According to James, the Macedonian king Alexander III in association with the philosopher Aristotle plundered the Royal Library at Alexandria – a crucial episode in what Afrocentric thinkers consider the theft of African philosophy by the Greeks. The article presents and analyses the evidence for the founding of Alexandria, for Aristotle's whereabouts during Alexander's conquest of the Persian Empire, and for the establishment of the Alexandrian library. James' contention turns out to be unsupported by any evidence. In addition, it is at odds with the results of historical research into events of the late fourth and early third century BCE relevant to the matter at hand. The alleged theft must have taken place in a city not yet founded, by a philosopher with an alibi, and in an institution that would not be established until at least a quarter of a century after the death of the Macedonian conqueror. Afrocentric responses to such criticisms will be discussed in a sequel to this contribution, published elsewhere in this issue of *Lampas*.

1 Inleiding: een afrocentrische klassieker¹

Stolen Legacy is een boek van de hand van de Guyanees-Amerikaanse academicus George G.M. James (1893-1956). Het verscheen in 1954. Het boek is, aldus de auteur,

an attempt to show that the true authors of Greek philosophy were not the Greeks; but the people of North Africa, commonly called the Egyptians; and the

¹ Dit artikel en het vervolg erop, elders in dit *Lampas*-nummer, vormen een drieluik met Boter en Flinterman (2016). Het zijn bijdragen aan een debat dat in 2015 is begonnen naar aanleiding van afrocentrische kritiek op het onderwijs in de Oude Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Meer over dit debat kan men, met links naar verdere informatie, hier vinden: flinterm.home.xs4all.nl/#Nuttige_lectuur. Gerard Boter, Sjoerd Kluiving, Bert van der Spek en Miguel John Versluys hebben de tekst van mijn artikelen gelezen en van commentaar voorzien en/of gerichte verzoeken om informatie beantwoord. Ook de collega's die de artikelen op verzoek van de redactie hebben beoordeeld, hebben behartigenswaardige suggesties gedaan. Dat ik de volledige en uitsluitende verantwoordelijkheid draag voor het eindresultaat, met al zijn tekortkomingen, doet aan mijn erkentelijkheid voor hun hulp niets af.

praise and honour falsely given to the Greeks for centuries belong to the people of North Africa, and therefore to the African Continent. Consequently this theft of the African legacy by the Greeks led to the erroneous world opinion that the African Continent has made no contribution to civilization, and that its people are naturally backward. This is the misrepresentation that has become the basis of race prejudice, which has affected all people of color.²

Onder afrocentristen geldt *Stolen Legacy* als een klassieker. In een kritisch artikel over de afrocentrische geschiedbeschouwing noemt Tunde Adeleke het boek ‘a standard text of the Afrocentric genre’.³ Molefi Kete Asante, een onder afrocentristen gezaghebbend academicus, rekent James tot de pioniers van ‘a new historiography’.⁴ Het is, kortom, niet zonder reden dat Yaacov Shavit de opvatting van James betitelt als ‘the cornerstone of the new universal Afrocentrist historiography’.⁵ Dat ook de pleitbezorger van het afrocentrisme in ons land, Djehuti-Ankh-Kheru, *Stolen Legacy* ‘een belangrijk boek’ vindt, komt niet als een verrassing.⁶

Tot de centrale stellingen van James behoort de bewering dat de Macedonische koning Alexander III, in eendrachtige samenwerking met de Griekse filosoof Aristoteles, de Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië zou hebben geplunderd. Uit de daar gestolen boeken zou Aristoteles de wijsheid hebben geput waarmee hij vervolgens zelf goede sier ging maken:

Alexander invaded Egypt and captured the Royal Library at Alexandria and plundered it. Aristotle made a library of his own with plundered books, while his school occupied the building and used it as a research centre. (...) [Aristotle] must have accompanied Alexander on the Egyptian invasion, which gave him the opportunity, not only to carry away from the Alexandrian Library, the vast number of books which are now said to be his, but also to copy notes from a large number of volumes.⁷

De titel van het eerste hoofdstuk van James’ boek vat zijn stelling nogmaals treffend samen: ‘Greek Philosophy is Stolen Egyptian Philosophy’.⁸ Een cruciale episode in deze vermeende intellectuele diefstal werd volgens James gevormd door de inbezitneming en plundering van de Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië.

Tegen James’ voorstelling van zaken zijn nogal wat bezwaren in te brengen, van uiteenlopende aard. Het merendeel van die bezwaren is uitputtend uiteengezet in *Not Out Of Africa* van Mary Lefkowitz (1996), die bijvoorbeeld

2 James (1954: 7).

3 Adeleke (2015: 206).

4 Asante (2010).

5 Shavit (2001: 175).

6 Djehuti-Ankh-Kheru (2013: 47).

7 James (1954: 5 en 130).

8 James (1954: 9).

overtuigend aantoont dat geschriften waarvoor Aristoteles volgens James zou hebben geput uit Egyptische bronnen, wel heel weinig overeenkomst met het veronderstelde origineel vertonen.⁹ In dit eerste deel van mijn tweeluik ga ik in op een bezwaar waaraan Lefkowitz slechts één alinea besteedt: het feit dat James' relaas van de plundering van de bibliotheek in Alexandrië door Alexander en Aristoteles op zeer gespannen voet staat met het beeld van gebeurtenissen in de late vierde en vroege derde eeuw v. Chr. dat historici zich op basis van wetenschappelijk onderzoek hebben gevormd.¹⁰ Om dit te verduidelijken moeten we wat geschiedenis ophalen: de eerste jaren van de verovering van het Perzische Rijk (waartoe op dat moment ook Egypte behoorde) door de Macedonische koning Alexander III; de laatste dertien jaar van het leven van de filosoof Aristoteles; en de totstandkoming van de bibliotheek van Alexandrië.

Bij het ophalen van wat geschiedenis zal ik het niet laten; ik probeer ook te demonstreren hoe oudhistorici te werk gaan. Op de belangrijkste punten, waar het er echt op aankomt, zal ik de versie van de gebeurtenissen die ik voor mijn rekening neem niet alleen verantwoorden door verwijzingen naar moderne wetenschappelijke literatuur, maar zal ik ook laten zien op welke bronnen uit de Oudheid onze reconstructie van dat verre verleden is gebaseerd. De lezer zal merken dat onze bronnen voor de Oude Geschiedenis vaak schaars, fragmentarisch en gebrekkig zijn en dat ze elkaar zelfs met enige regelmaat tegenspreken. Keuzes zijn onvermijdelijk, en zulke keuzes dienen te worden beargumenteerd. Het resulterende beeld van het verleden is altijd voorlopig en voor discussie vatbaar. Je kunt het betwisten – als je bereid bent ook je eigen keuzes te verantwoorden.

In een volgend artikel zullen we zien hoe afrocentristen, geconfronteerd met kritiek uit wetenschappelijke hoek, de houdbaarheid van hun beweringen proberen te vergroten door enkele cosmetische aanpassingen. Vooralsnog te vergeefs: een gepimpte mythe is nog geen wetenschap.

2 Alexanders veldtocht en de stichting van Alexandrië

In 336 v. Chr. was Alexander, op dat moment twintig jaar oud, zijn vader Philippus II opgevolgd als heerser van Macedonië, een koninkrijk in het noorden van het huidige Griekenland. Philippus had van Macedonië de leidende mo-

9 James (1954: 122-125, 173 en 182), met Lefkowitz (1997²: 138-139), over het Egyptische Dodenboek als veronderstelde bron van Aristoteles' *De Anima*.

10 Lefkowitz (1997²: 137). Dat Lefkowitz aan de weerlegging van James op dit punt relatief weinig woorden vuilmaakte, wil overigens niet zeggen dat zij het van ondergeschikt belang vond, zie Lefkowitz (1997²: 2-3). Een bezwaar waarop ik niet zal ingaan, is het hyperdiffusionistische model van culturele ontwikkeling dat aan afrocentrisch gedachtegoed ten grondslag ligt. Zie hiervoor bijvoorbeeld Shavit (2001: 29-30); Neckebrout (2011: 1-32, met name 19-22 en 27-28).

gendheid op de zuidelijke Balkan gemaakt. Voorheen belangrijke stadstaten als Athene, Thebe en Sparta speelden niet langer een rol van betekenis op het internationale politieke toneel. De Macedonische koning had het plan opgevat aan het hoofd van zijn troepen op te trekken tegen het Perzische wereldrijk, dat zich uitstreckte van de Egeïsche Zee en Egypte in het westen tot de Indus in het oosten. De dood was Philippus te snel af geweest: in 336 v.Chr. was hij ten gevolge van een hofintrige vermoord. In 334 v.Chr. maakte Alexander een begin met de uitvoering van de plannen van zijn vader. Hij stak de Dardanellen over en veroverde het westen en zuiden van Klein-Azië. In het najaar van 333 v.Chr. versloeg hij bij Issus, zo'n veertig kilometer ten noorden van de stad die nu Iskenderun heet, de Perzische koning Darius III. In het jaar na de veldslag werd de Syrisch-Palestijnse kust veroverd en in november 332 v.Chr. bereikte Alexander Egypte, waar hij als bevrijder werd begroet. In de daaropvolgende maanden bezocht hij Heliopolis, Memphis en het Ammon-orakel in de Siwa-oase in de westelijke woestijn. De stichting van Alexandrië moet in deze eerste maanden van 331 v.Chr. hebben plaatsgevonden; mogelijk was de officiële stichtingsdatum 7 april. Nog dat voorjaar verliet Alexander Egypte. Hij was er nauwelijks een half jaar geweest, en hij zou er niet levend terugkeren: toen hij acht jaar nadien, in 323 v.Chr., in Babylon stierf, was hij meester van een rijk dat zich uitstreckte van de Indus in het oosten tot Egypte en Griekenland in het westen.¹¹

Dat rijk viel na Alexanders dood snel uiteen. Zijn generaals kerfden er hun eigen koninkrijken uit. Egypte kwam in handen van Ptolemaeus, die in 304 v.Chr. de koningstitel aannam. Hij was de grondlegger van een dynastie die tot kort voor het begin van onze jaartelling over Egypte zou heersen; de laatste telg uit dit Macedonische geslacht was de welbekende Cleopatra. Ptolemaeus maakte van Alexandrië de hoofdstad van zijn koninkrijk, en in die hoofdstad werden een onderzoeksinstituut (het *Mouseion*, letterlijk een 'heiligdom voor de Muzen') en een bibliotheek gesticht.¹²

11 Lendering (2004: 9-14) geeft een beknopte inleiding op het bronnenmateriaal. De Griekse en Latijnse bronnen voor Alexander zijn relatief laat (eerste eeuw v.Chr., eerste en tweede eeuw n.Chr.), maar de schrijvers ervan hebben geput uit werken van tijdgenoten van Alexander. Zie voor contemporaine Babylonische bronnen voor Alexander Van der Spek (2003). Grieb (2014) is een grondige studie over de stichting van Alexandrië. De voornaamste bronnen voor die gebeurtenis zijn: [Aristoteles], *Oeconomica* 2.33c (1352a28-b4, een bericht uit de late vierde eeuw vóór Chr.); Arrianus, *Anabasis Alexandri* 3.1.5; Diodorus Siculus, *Bibliotheca* 17.52; Plutarchus, *Alexander* 26; Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* 4.8. Voor de stichtingsdatum zie Pseudo-Callisthenes 1.32, met Bagnall (1979); anders: Grieb (2014: 206-210). Zie voor Alexander in Egypte ook verschillende artikelen in Bosman (2014).

12 Zie voor de geschiedenis van Egypte in de periode van de nadagen van de Perzische heerschappij tot de vestiging van het Ptolemeïsche koninkrijk Lloyd (2010); voor het jaar waarin Ptolemaeus de koningstitel aannam: Boiy (2007: 95-104, met name 103-104 [tabellen 18 en 19]).

3 Het leven van Aristoteles tijdens de veldtocht van Alexander

Over de stichting van die bibliotheek straks meer. Nu eerst de laatste dertien jaar van het leven van Aristoteles (384-322 v.Chr.), sinds 343 v.Chr. de persoonlijk leraar van de toen dertienjarige Alexander. Waar verbleef de filosoof terwijl zijn voormalige pupil het Perzische Rijk veroverde? Zoals we gezien hebben, dacht James (hierboven, bij noot 7) dat de filosoof ‘must have accompanied Alexander on the Egyptian invasion’. Wat hebben de bronnen te melden over Aristoteles’ verblijfplaats op dat moment? En wat zijn die bronnen? Waarop is onze kennis van het leven van Aristoteles eigenlijk gebaseerd?

We hebben verschillende biografieën van Aristoteles uit de Oudheid over. Een daarvan maakt deel uit van *Levens van de beroemde filosofen* van Diogenes Laertius, een werk dat waarschijnlijk in de derde eeuw n.Chr. tot stand is gekomen, maar waarvoor de schrijver heeft geput uit ouder biografisch materiaal, waarnaar hij ook regelmatig verwijst. Zo weten we dat hij gebruik heeft gemaakt van een biografie van Aristoteles van de hand van Hermippus van Smyrna (derde eeuw v.Chr.). Voor de chronologie van het leven van de filosoof beschikte hij over gegevens die teruggaan op een kroniek van Apollodorus van Athene (tweede eeuw v.Chr.); het uit Apollodorus afkomstige materiaal over Aristoteles treffen we ook aan bij Dionysius van Halicarnassus (eerste eeuw v.Chr.).¹³

Behalve over de biografie van Diogenes Laertius beschikken we over een aantal latere biografieën van uiteenlopende omvang en in verschillende talen: Grieks (de *Vita Marciana* en de *Vita Vulgata*), Latijn (de *Vita Latina*), Syrisch en Arabisch (onder andere in geschriften van auteurs als al-Mubaššir en Ibn-Abī-Ušaiḇī’a). De schrijvers – termen als ‘vertaler’, ‘redacteur’ en/of ‘compiler’ zijn toepasselijker – van al deze biografieën hebben materiaal verwerkt dat teruggaat op een geschrift uit (naar wordt aangenomen) de vierde eeuw n.Chr. van de hand van een zekere Ptolemaeus. Ook deze Ptolemaeus had, net als Diogenes Laertius, oudere biografische tradities over Aristoteles gebruikt.

In de jaren zestig is in Istanbul een manuscript met een (vrijwel) complete Arabische vertaling van het geschrift van Ptolemaeus boven water gekomen. Het omvat een opdracht aan een zekere Gallus; een levensbeschrijving van

13 Zie voor verwijzingen naar Hermippus bij Diogenes Laertius: Diogenes Laertius 5.1-2 (= F. Jacoby (ed.). *Fragmente der griechischen Historiker*, 1026F32 en 33; voor Jacoby’s fragmentenverzameling wordt in de voetnoten in het vervolg de afkorting *FGrHist* gebruikt); vergelijk Bollansée (1999: 52-69). Verwijzingen naar Apollodorus: Diogenes Laertius 5.9-10 (= *FGrHist* 244F38a). Het uit Apollodorus afkomstige materiaal bij Dionysius: Dionysius van Halicarnassus, *Epistula ad Ammaeum* 1.5 (= *FGrHist* 244F38b). Reeds vóór Hermippus en Apollodorus had Philochorus van Athene (vierde/derde eeuw v.Chr.) zich verdiept in de chronologie van Aristoteles’ leven, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de verwijzing in *Vita Marciana* 12 = *FGrHist* 328F223, met Düring (1957: 256-258); Gigon (1962: 51); Natali (2013: 18-19 met 156-157 n. 33 en 34).

Aristoteles; zijn testament; een verzameling aforismen; en een catalogus van de geschriften van de filosoof. De tekst van de levensbeschrijving (waartoe wij ons hier beperken) bleek nagenoeg gelijkkluidend te zijn aan de biografie die reeds bekend was uit de medisch-biografische encyclopedie van Ibn-Abī-Uṣaibi‘a.¹⁴

De vondst in Istanbul maakte het mogelijk en noodzakelijk de biografische traditie rond Aristoteles – die in het voorafgaande decennium uitputtend in beeld was gebracht door de Zweedse geleerde Ingemar Düring¹⁵ – opnieuw te bekijken. Nieuw onderzoek en voortgaand debat leverden verschillende nieuwe inzichten op. Wat de *Vita Marciana*, de *Vita Vulgata* en de *Vita Latina* te melden hadden over het leven van Aristoteles, bleek zeker niet volledig herleidbaar tot het geschrift van Ptolemaeus, en hetzelfde geldt voor de Arabische biografieën.¹⁶

Een onderwerp waarover nog geen consensus lijkt te bestaan, is de strekking van Ptolemaeus’ geschrift. Düring was de overtuiging toegedaan dat de auteur een neoplatonist was.¹⁷ Marian Plezia betuigde aanvankelijk zijn instemming met Dürings opvatting in dezen,¹⁸ maar kwam daarop uiteindelijk terug. Mededelingen in de Griekse en Latijnse Aristoteles-levens die duidelijk in de richting van een neoplatoonse oorsprong wijzen, ontbraken volgens hem nu juist in de Arabische Ptolemaeus-vertaling.¹⁹ Recentelijk hebben Leonardo Tarán en Carlo Natali opnieuw de opvatting verdedigd dat Ptolemaeus een neoplatonist was.²⁰ Maar op de argumentatie van Plezia gaan beide geleerden niet in. En waar Tarán overeenkomsten tussen Ptolemaeus’ catalogus van Aristoteles’ geschriften en de neoplatoonse ordening daarvan ziet,²¹ vestigde Hein in de inleiding bij haar editie van de Arabische vertaling van Ptolemaeus juist de aandacht op verschillen tussen zijn ordeningsprincipes en de neoplatoonse.²² Waar de experts van mening verschillen, onthoud ik mij van een oordeel, maar laat ruimte voor de door Plezia bepleite mogelijkheid dat Ptolemaeus een peripatetische filosofiedocent was. Overigens was de veronderstelde neoplatoonse overtuiging van Ptolemaeus de enige reden om hem in de

14 Düring (1971); Plezia (1975; 1985); Gutas (1986). Het manuscript: codex Ayasofya 4833 folio’s 10a-18a. Zie voor een editie (zonder de biografie en het testament) Hein (1985: 415-439).

15 Düring (1957).

16 Plezia (1975: 42; 1985: 10-11); Gutas (1986: 18 en 28-30).

17 Düring (1957: 469-475); zo ook Dihle (1957).

18 Zie Plezia (1975: 39).

19 Plezia (1985: 7-8 en 10-11). Gottschalk (1990: 56-57 n. 5) toont zich overtuigd door Plezia’s argumenten. Zie voor voorbeelden van volgens Plezia typisch neoplatoonse mededelingen in de Griekse en Latijnse *vitae* hieronder, noot 31 (bagatellisering van Aristoteles’ breuk met de Academie) en noot 33 met bijbehorende tekst (Aristoteles als leerling van Socrates).

20 Natali (2013: 128); evenzo Tarán (2012: 14): ‘most probably a Neoplatonist’; en (2012: 16): ‘undoubtedly a Neoplatonist’.

21 Tarán (2012: 16 n. 71).

22 Hein (1985: 397-399; zie ook 286-287).

vierde eeuw te dateren.²³ Was Ptolemaeus geen neoplatonist, dan kan hij ook heel goed eerder in de Keizertijd hebben geleefd.²⁴

Onze kennis van het leven van Aristoteles is dus in de eerste plaats gebaseerd op de biografie van Diogenes Laertius en de tradities die daarin zijn verwerkt. Een Arabische vertaling van een uit de Keizertijd daterende inleiding op het werk van Aristoteles van de hand van Ptolemaeus verdient eveneens onze aandacht. Het biografische deel ervan stemt vrijwel woordelijk overeen met het Aristoteles-leven in de biografische encyclopedie van de geneeskunde van Ibn-Abī-Uṣaibi'a. Daarnaast zijn er nog Aristoteles-biografieën in het Grieks en Latijn die hun ontstaan te danken hebben aan onderwijs in de filosofie van Aristoteles in neoplatoonse kring en die onder andere (maar niet uitsluitend!) materiaal uit Ptolemaeus hebben benut: de *Vita Marciana*, de *Vita Vulgata* en de *Vita Latina*.

Na deze korte uitweiding over de bronnen voor onze kennis van Aristoteles' leven keren we terug naar onze vraag: waar hing Aristoteles uit in de maanden tussen november 332 en mei 331 v.Chr., toen Alexander in Egypte verbleef, Heliopolis, Memphis en de Siwa-oase bezocht en Alexandrië stichtte? We beginnen met Dionysius van Halicarnassus en Diogenes Laertius die, zoals we gezien hebben, allebei chronologische gegevens presenteren die teruggaan op Apollodorus van Athene. Dit is wat Dionysius weet te vertellen:

Na de dood van Philippus kwam hij naar Athene, toen Euaenetus archont was (335/4 v.Chr.), en hij gaf twaalf jaar filosofisch onderricht in het Lyceum. In het dertiende jaar, na de dood van Alexander, tijdens het archontschap van Cephisodorus (323/2 v.Chr.), week hij uit naar Chalcis en overleed hij, in zijn 63ste levensjaar.²⁵

Volgens Diogenes Laertius en Dionysius kwam Aristoteles dus in 335/4 v.Chr. naar Athene; dat was het jaar waarin Alexander zijn veldtocht begon. Hij bleef daar tot 323/2 v.Chr.; dat was het jaar na de dood van Alexander, het jaar waarin Cephisodorus archont was. Toen de Atheners zich na de dood van Alexander aan de Macedonische dominantie probeerden te onttrekken, moest de

23 Düring (1957: 208-211); Tarán (2012: 16). Gutas (1986: 34 n. 30) noemt de datering van Ptolemaeus in de vierde eeuw 'the consensus of classical scholars', maar vergelijk Moraux (1973: 60-61 n. 6), waar de mogelijkheid van een aanmerkelijk vroegere datering wordt opgehouden. Voor de herkomst van het begrip 'peripatetisch' zie hieronder noot 27.

24 Tenzij men bereid is Plezia (1975: 40; vergelijk 1985: 1) te volgen in zijn enigszins speculatieve identificatie van de Gallus aan wie Ptolemaeus zijn geschrift opdroeg, als de broer van de latere keizer Julianus, van 351 tot 354 *Caesar* in Antiochië.

25 Dionysius van Halicarnassus, *Epistula ad Ammaeum* 1.5 (= *FGrHist* 244F38b). Vergelijk Diogenes Laertius 5.10 (= *FGrHist* 244F38a); Düring (1957: 252-256); Natali (2013: 55-64). Voor het goede begrip is het nodig te weten dat het Atheense jaar in de zomer begon, en dat de Atheners jaren noemden naar de ἀρχὸν ἐπὶ νόμος, de voorzitter van het hoogste college van magistraten, dat jaarlijks van samenstelling wisselde. Omdat we voor lange aaneengesloten periodes over lijsten van zulke 'eponieme archonten' beschikken, kunnen we de archontjaren die in antieke teksten worden genoemd, omzetten naar de gebruikelijke jaartelling.

pro-Macedonische Aristoteles de stad ontvluchten. Hij week uit naar Chalcis, op Euboea, waar hij het daaropvolgende jaar overleed: het jaar waarin Philocles archont was (322/1 v.Chr.), zoals Diogenes Laertius vermeldt.²⁶

Vervolgens gaan we te rade bij de Aristoteles-biografie van Ptolemaeus. We doen dat door te bekijken wat bij Ibn-Abī-Uṣaibi'a over het leven van Aristoteles te vinden is. Ik citeer de paragrafen 6 en 22-23 in de Engelse vertaling van Düring:

Then Philip sent for him. He went to Macedonia and taught there until Alexander moved across to the lands of Asia. He left Callisthenes as his successor in Macedonia and returned to Athens and stayed ten years in the Lyceum. (...) When Philip was dead and his son had become king and had proceeded from his native country to wage war with the nations, and approached the vicinity of Asia, Aristotle detached and freed himself from the association with the affairs of the king and from his occupation with things of that kind. He went to Athens and established the seat of learning mentioned earlier which was named after the walking philosophers.²⁷

Volgens Ptolemaeus duurde het verblijf van Aristoteles in Athene tien jaar in plaats van de twaalf jaar die Dionysius vermeldt; de chronologische precisie van Apollodorus ontbreekt bij de biograaf uit de Keizertijd. Voor het overige geeft hij echter dezelfde informatie als Dionysius van Halicarnassus en Diogenes Laertius over de verblijfplaats van Aristoteles tijdens de veldtocht van Alexander. Ook volgens Ptolemaeus vestigde Aristoteles zich in Athene toen Alexander zijn veldtocht tegen het Perzische Rijk begon, en bleef hij tot kort voor z'n dood in die stad wonen. Weinig reden, zo te zien, waarom we zouden moeten geloven dat Aristoteles 'must have accompanied Alexander'.

Daarin lijkt verandering te komen als we gaan kijken naar de Griekse en Latijnse biografieën uit de Late Oudheid. In de *Vita Marciana* kan men lezen dat Aristoteles Alexander op diens veldtocht tegen de Perzen begeleidde. De anonieme biograaf voegt hieraan toe dat de filosoof tijdens deze veldtocht ook nog kans zag het gedetailleerde onderzoek te verrichten dat resulteerde in beschrijvingen van 250 constituties. Dezelfde informatie treffen we aan in de *Vita Latina*.²⁸ De *Vita Vulgata* doet er nog een schepje bovenop: Aristoteles reisde met Alexander mee tot India, en het aantal constituties bedroeg

26 Diogenes Laertius 5.10.

27 Düring (1957: 214 en 216); vergelijk voor de inhoud van Ptolemaeus op dit punt Gutas (1986: 25-27: 'Table I', linkerkolom, met name 26). De aanduiding 'walking philosophers' is een vertaling van περιπατητικοί. De school van Aristoteles was genoemd naar de Περιπατος, een promenade in het Lyceum (een atletiekschool ten oosten van Athene), waar hij na zijn breuk met de Academie begon te doceren, vergelijk Diogenes Laertius 5.2 (= Hermippus, *FGrHist* 1062F33), met Bollansée (1999: 60-63).

28 *Vita Marciana* 23 (Düring 1957: 100-101); vergelijk *Vita Marciana* 8 (Düring 1957: 98); *Vita Latina* 23 (Düring 1957: 154); vergelijk *Vita Latina* 8 (Düring 1957: 152).

maar liefst 255.²⁹ Egypte wordt weliswaar nergens genoemd, maar als we bereid zijn te geloven dat Aristoteles de Macedonische veroveraar tot de Indus is gevolgd, dan mogen we er wel van uitgaan dat de filosoof ook aan de oevers van de Nijl heeft gestaan.

Er is echter weinig reden geloof te hechten aan de mededelingen over de deelname van Aristoteles aan Alexanders veldtocht. Om te beginnen is het een element dat pas heel laat een plaats heeft gekregen in de biografische traditie over de filosoof. De desbetreffende informatie is niet afkomstig uit de biografie van Ptolemaeus; anders zouden we haar terugvinden in de Arabische vertaling en de daarvan afgeleide Aristoteles-levens. Ze heeft vermoedelijk in de vijfde of zesde eeuw een plaats gekregen in biografieën die deel uitmaakten van inleidingen die in het kader van neoplatoons filosofisch onderwijs werden gegeven op de lectuur van werken van Aristoteles. Daarop wijst ook het feit dat dezelfde mededeling te vinden is in het commentaar van de zesde-eeuwse neoplatonist Elias op Aristoteles' *Categoriae*.³⁰

Duidelijk is verder dat het verhaal op gespannen voet staat met de vaak toch al problematische chronologie van de biografieën in het kader waarvan het wordt verteld. Zo wordt in de *Vita Marciana* de informatie dat Aristoteles Alexander op diens veldtocht tegen de Perzen vergezelde (*Vita Marciana* 23), direct gevolgd door de mededeling dat hij sinds de dood van Speusippus samen met Xenocrates de Academie zou hebben geleid, waarbij de taken zo verdeeld waren dat Xenocrates in de Academie en Aristoteles in het Lyceum doceerde (*Vita Marciana* 24). Dit wekt de indruk dat Aristoteles' deelname aan de Perzische veldtocht van Alexander, die in 334 v.Chr. begon, voorafging aan de dood van Speusippus in 339/8 v.Chr.³¹ Nog verwarrender wordt het in de *Vita Vulgata* (18-23). Na de dood van Speusippus komt Aristoteles naar Athene, waar hij samen met Xenocrates de leiding van de Academie in handen krijgt (18). Hij ziet zich door een opstand genoodzaakt uit te wijken naar Chalcis (19), en begeeft zich vandaar weer naar Macedonië (21). Vervolgens reist hij met Alexander naar de Brahmanen en neemt deel aan de Perzische veldtocht van de Macedonische koning, om zich na diens dood ten-

29 *Vita Vulgata* 23 (Düring 1957: 135). Dat de mededeling dat Aristoteles Alexander op diens veldtocht vergezelde alleen in de Grieks-Romeinse en niet in de Arabische biografieën opduikt, is natuurlijk vaker signaleerd, zie bijvoorbeeld Düring (1957: 109); Brouwer (1966: 31-32); Plezia (1985: 11).

30 *Eliæ in Porphyrii Isagogen et Aristotelis Categorias Commentaria. Commentaria in Aristotelem Graeca* 18.1, pp. 113.29-33 en 33.8-10.

31 Dezelfde chronologische verwarring in *Vita Latina* 23-24. Vergelijk Düring (1957: 118); Gigon (1962: 61): 'Unbekümmert um jede reale Chronologie ordnet VM die Dinge so zusammen, daß Erziehung und Teilnahme am Perserkrieg Alexanders in die Zeit der Scholarchie Speusipps in der Akademie (347-339) hineingepreßt erscheinen.' Dat Aristoteles geen eigen school stichtte, maar dat het Lyceum een soort dependance van de Academie was, is een typisch neoplatoonse voorstelling van zaken, bedoeld om de breuk tussen Aristoteles en de Academie te bagatelliseren. De realiteit van de breuk wordt in navolging van Hermippus onderstreept door Diogenes Laërtius, vergelijk noot 27 hierboven.

slotte weer in zijn vaderstad te vestigen (23). Combineren wij deze feitelijke mededelingen met wat anderszins bekend is omtrent hun datering en leggen we niet op elke slak zout, dan wordt een gebeurtenis in 339/8 v.Chr. (de dood van Speusippus) direct gevolgd door een gebeurtenis in 323/2 v.Chr. (Aristoteles' verhuizing naar Chalcis), en die wordt weer gevolgd door een gebeurtenis in 334 v.Chr. (het begin van Alexanders veldtocht).³² Het nieuwe, legendarische element liet zich klaarblijkelijk niet probleemloos in de biografische traditie inpassen.

Wat tenslotte te denken geeft is dat de neoplatoonse docenten er in een ander geval evenmin voor terugschrokken een stichtelijk, maar volstrekt ongefundeerd verhaal op te dissen: de jeugdige Aristoteles (geboren 384 v.Chr.) zou enige tijd onderricht hebben gevolgd van Socrates (gestorven 399 v.Chr.).³³ Niet zonder reden sprak Eduard Zeller ten aanzien van de *Vita Marciana*, de *Vita Vulgata* en de *Vita Latina* van 'ein Gewirre von Fabeln'.³⁴

Maar hoe was het verhaal dat Aristoteles Alexander zou hebben vergezeld, dan in de wereld gekomen? Van de gedachtewereld waaraan het zijn ontstaan te danken heeft, kunnen we wel iets bevroeden. Een preoccupatie met de verhouding tussen politieke macht enerzijds en de daartoe benodigde intellectuele en morele bagage anderzijds had zich al sinds de klassieke periode van de Griekse geschiedenis geuit in een fascinatie voor de betrekkingen tussen wijzen en monarchen. In een op naam van Plato overgeleverde brief aan de Syracusaanse tiran Dionysius II vinden we die fascinatie fraai verwoord:

Het ligt in de natuur der dingen dat wijsheid en grote macht naar hetzelfde punt convergeren; het zijn dingen die elkaar voortdurend nastreven en opzoeken, en die zich met elkaar verenigen. Verder vinden de mensen er genoeg in zelf daarover te praten of er anderen over te horen praten, zowel in hun eigen gesprekken als in gedichten.³⁵

Op haar beurt had die fascinatie geresulteerd in talrijke verhalen van een twijfelachtig historisch gehalte over ontmoetingen en betrekkingen tussen koningen en filosofen. De grote Amerikaans-Britse oudhistoricus Moses Finley heeft er op gewezen dat '[t]he ability of the ancients to invent and their capacity to believe are persistently underestimated'.³⁶ Zeker waar het gaat om de verhouding tussen koningen en wijzen vertoont de Griekse en Latijnse literatuur 'eine ausgeprägte Tendenz zur Legendenbildung'.³⁷ Een voorbeeld van

32 Vergelijk Busse (1893: 257-258).

33 *Vita Marciana* 5 (Düring 1957: 98); *Vita Vulgata* 4 (Düring 1957: 132); *Vita Latina* 5 (Düring 1957: 152). Vergelijk Düring (1957: 108); Gigon (1962: 42). Volgens Plezia (1985: 11) behoort de *fabula de Aristotele Socratis auditore* tot de typisch neoplatoonse elementen die bij Ptolemaeus ontbreken.

34 Zeller (1921⁴: 28 n. 2).

35 [Plato], *Epistula* 2.310e (vertaling: De Win 1999); vergelijk Gray (1986: 121-122).

36 Finley (1985: 9).

37 De formulering is van Trampedach (1994: 145).

zulke legendevorming is het verhaal van de ontmoeting tussen de Lydische koning Croesus en de wijze Athener Solon.³⁸ Zelfs Plutarchus, die beseftte dat zo'n ontmoeting op welhaast onoverkomelijke chronologische problemen stuitte, weigerde het verhaal op te geven.³⁹ Een ander voorbeeld is de eveneens alleen al op chronologische gronden uitgesloten traditie dat de Romeinse koning Numa door Pythagoras zou zijn onderricht – een traditie die door Cicero zo nadrukkelijk wordt weersproken, dat ze kennelijk heel gangbaar was.⁴⁰ Een rol als vorstelijk leraar was ongetwijfeld geattesteerd voor Aristoteles.⁴¹ Dat was natuurlijk prachtig, maar een rol als koninklijk adviseur, als de man achter of naast de troon was nog veel mooier.⁴² En dan ontkwam men er niet aan de filosoof de Macedonische koning te laten vergezellen tijdens diens verovering van het Perzische Rijk.

Kunnen we behalve over de gedachtewereld waaraan de legende van Aristoteles' deelname aan de veldtocht van Alexander kan zijn ontsproten, ook iets zeggen over de concrete ontstaanscontext, over de tijd en de plaats waarin dit verhaal het licht heeft gezien? Olof Gigon laat in zijn commentaar op de *Vita Marciana* nadrukkelijk ruimte voor de mogelijkheid dat de portrettering van Aristoteles als metgezel van Alexander teruggaat op de hellenistische periode en haar ontstaan te danken heeft aan een dialoog: een genre dat volop ruimte bood voor fictie, maar dat tegelijkertijd door de realistische en levendige weergave van het gesprek gemakkelijk de suggestie van historiciteit wekte.⁴³ Dit is een hypothese die zeker overweging verdient. Maar Gigon verwerpt naar mijn smaak iets te gemakkelijk de mogelijkheid '[d]aß die Kaiserzeit biographische Data neu erfunden hätte'.⁴⁴ Een cryptische passage in de *Vita Marciana* wijst mijns inziens in een andere richting. Daarin wordt Aristoteles, in het kader van de Perzische veldtocht van Alexander, opgevoerd als expert in ingewandschouw (*Vita Marciana* 23): hij adviseert de koning geen militaire confrontatie aan te gaan als de voortekenen ongunstig zijn, de koning slaat zijn raad in de wind en vindt de dood.⁴⁵ De filosoof als expert in divinatie klinkt uitgesproken neoplatoons,⁴⁶ en Gigon wuift het commentaar van Düring – 'a neoplatonic fabrication' – wel erg gedeceideerd weg.⁴⁷ Maar veel

38 Herodotus 1.29-33.

39 Plutarchus, *Solon* 27.1; vergelijk voor deze passage Moles (1993: 120-121).

40 Cicero, *De Republica* 2.28-29; *De Oratore* 2.154. Ook hier draait Plutarchus om de hete brij heen: *Numa* 1.3-7; 8.5-21; 22.2-8.

41 Zie bijvoorbeeld Diogenes Laertius 5.4; verdere testimonia (waaronder Plutarchus, *Alexander* 7-8) en discussie bij Düring (1957: 284-288); Natali (2013: 42-52).

42 Een fraaie verbeelding van dit ideaal is te vinden bij Dio Chrysostomus 49.7-8, waar de spreker verkondigt dat bij de Perzen, de Egyptenaren, de Indiërs en de Kelten filosofen (dat wil zeggen respectievelijk magiërs, priesters, brahmanen en druiden) tot opzichters over koningen zijn aangesteld.

43 Gigon (1962: 18 en 62).

44 Gigon (1962: 10).

45 Ik volg hier de interpretatie van de passage door Brocker (1966: 34-35).

46 Zie bijvoorbeeld Jamblichus, *De Vita Pythagorica* 138; vergelijk Staab (2002: 354-358).

47 Düring (1957: 111); Gigon (1962: 63): 'ausgeschlossen'.

verder dan verdedigbare gissingen komen we niet als we op zoek gaan naar een concrete ontstaanscontext van de legende van Aristoteles als metgezel van Alexander op diens veldtocht.

Wat kunnen we op basis van het voorafgaande concluderen over de verblijfplaats van Aristoteles tijdens Alexanders verovering van het Perzische Rijk, inclusief Egypte? Het beste beschikbare bronnenmateriaal wordt gevormd door de biografie van Diogenes Laertius en de tradities die daarin zijn verwerkt, en door de Arabische vertaling van het geschrift van Ptolemaeus. De reconstructie die we op basis daarvan kunnen maken, ziet er als volgt uit. Nadat de filosoof de jaren sinds 343/2 v.Chr. in Macedonië had doorgebracht, waarvan een aantal in koninklijke dienst, als privéleraar van de jeugdige Alexander, keerde hij in 335/4 v.Chr. terug naar Athene, waar hij tot na de dood van zijn voormalige pupil zou blijven. Gedurende die jaren gaf hij filosofisch onderwijs in het Lyceum, een gymnasium (atletiekschool) ten oosten van de stad.

4 De Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië

Ook over de totstandkoming van de Koninklijke Bibliotheek zijn we minder goed geïnformeerd dan we zouden willen. Contemporaine bronnen zijn er niet, en de latere teksten die over de stichting van de bibliotheek spreken, laten onzekerheid bestaan omtrent de vraag of Ptolemaeus I Soter (304-283 v.Chr.) of diens zoon en opvolger Ptolemaeus II Philadelphus (283-246 v.Chr.) de grondlegger was. Wat zijn die latere teksten en wat hebben ze te vertellen?

De oudste tekst die melding maakt van een bibliotheek in Alexandrië is de *Brief aan Philocrates*, een Griekse tekst die zichzelf presenteert als een brief van een zekere Aristeeas, een hoveling van Ptolemaeus Philadelphus, aan zijn broer. De inhoud van de 'brief' is een kunstig ingeklede versie van de legende van de totstandkoming van de Septuagint, de vertaling van de Hebreeuwse Bijbel in het Grieks door 72 geleerden uit Judea. De auteur is een fictief personage, 'Aristeeas', en vrij algemeen wordt aangenomen dat de *Brief aan Philocrates* uit de tweede eeuw v.Chr. stamt en geschreven is door een Jood uit Alexandrië: Ptolemeïsch Alexandrië kende een grote Joodse minderheid.⁴⁸ Tot het historische decor van de legende behoort het een en ander over de totstandkoming van de Koninklijke Bibliotheek. 'Aristeeas' vertelt ons namelijk dat de vertaling van de Thora het licht heeft gezien doordat koning Ptolemaeus II Philadelphus wilde dat de Joodse Wet in zijn bibliotheek zou worden opgenomen, en de hoofdbibliothecaris, Demetrius van Phalerum, zou opdracht hebben gekregen hiervoor zorg te dragen.⁴⁹

48 Een inleiding op de *Brief aan Philocrates*, met uitvoerige bibliografie, biedt Wright (2015: 1-74).

49 [Aristeeas], *Epistula ad Philocratem* 9-11 en 28-40; vergelijk Fraser (1972 vol. 1: 320-321); Monta-

Demetrius, een filosoof uit de school van Aristoteles, had zich in of kort na 297 v.Chr. in Egypte gevestigd en was adviseur van Ptolemaeus Soter geworden. Na diens dood werd hij door Ptolemaeus Philadelphus naar het platteland verbannen; niet lang daarna stierf hij.⁵⁰ Het lijkt wel erg onwaarschijnlijk dat Demetrius onder de koning bij wiens troonsbestijging hij van het hof werd weggestuurd, aan het hoofd van de Koninklijke Bibliotheek zou hebben gestaan. Daarom hebben oudhistorici veelal verondersteld dat met de vorming van die bibliotheek al een begin was gemaakt ten tijde van Ptolemaeus Soter, toen Demetrius zich nog mocht verheugen in de koninklijke gunst.⁵¹ Dat zou dan dus in de jaren tussen 297 en 283 moeten zijn geweest. Maar gezien de fundamentele inconsistentie in het relaas van 'Aristeas', dat Demetrius een rol toedicht die hij onder Ptolemaeus Philadelphus niet kán hebben gespeeld, doet men er waarschijnlijk beter aan te volstaan met de constatering dat noch de betrokkenheid van Demetrius bij de vorming van de collectie noch de identiteit van de koninklijke stichter van de bibliotheek vaststaat.⁵² Wel kan men uit de door 'Aristeas' verstrekte informatie afleiden dat in het Alexandrië van de tweede eeuw v.Chr. een Koninklijke Bibliotheek bestond waarvoor naar destijds gangbare opvatting de grondslagen gelegd waren in de eerste helft van de derde eeuw v.Chr. In de tweede eeuw n.Chr. noemt Aulus Gellius de bibliotheek het werk van de Ptolemeïsche koningen als collectief; de iets jongere Clemens van Alexandrië laat in het midden of de bibliotheek onder Ptolemaeus Soter of Ptolemaeus Philadelphus tot stand is gekomen.⁵³

Een aanzienlijk latere tekst die substantiële informatie over de stichting van de bibliotheek levert, is het voorwoord bij een commentaar op de komedies van Aristophanes van de hand van de Byzantijnse geleerde Johannes Tzetzes (twaalfde eeuw).⁵⁴ Hoe laat ook, dergelijke Byzantijnse geschriften bevatten vaak informatie die uiteindelijk teruggaat op materiaal uit de Oudheid. Voorzichtigheid is geboden, maar er is geen reden de informatie van Tzetzes op voorhand buiten beschouwing te laten. Wat heeft hij te vertellen? Evenals in de *Brief aan Philocrates* staat Ptolemaeus II Philadelphus in de *Prolegomena de Comoedia Graeca* als collectievormer op de voorgrond, en ook bij Tzetzes maakt de koning gebruik van de goede diensten van Demetrius van Phalerum. Zoals we zojuist geconstateerd hebben, valt een rol van Demetrius onder Ptolemaeus Philadelphus niet te rijmen met wat we uit een andere bron weten

na (2015: 86-89). Zie voor de Alexandrijnse bibliotheek ook de bijdrages van De Jonge (2011) en Strootman (2011) aan het Alexandrië-themanummer van *Lampas* (44.4).

50 Zie voor deze biografische gegevens Diogenes Laertius 5.78-79 (=Hermippus, *FGrHist* 1026F75), met het commentaar van Bollansée.

51 Zie bijvoorbeeld Pfeiffer (1968: 98-104); Fraser (1972 vol. 1: 321-322); Barnes (2000: 62-64). Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 5.8.11 is de enige antieke auteur die de stichting van de bibliotheek onduidelijk aan Ptolemaeus Soter toeschrijft; vergelijk Pfeiffer (1968: 98-99).

52 Zie Bagnall (2002: 348-351).

53 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 7.17-3; Clemens Alexandrinus, *Stromateis* 1.22.1.

54 Tzetzes, *Prolegomena de Comoedia Graeca*, zie de editie van Koster (1975: XIa II, 4-12).

over de relatie tussen de koning en de filosoof. Tzetzes' mededeling vormt zeker geen bevestiging van de informatie van 'Aristeas' op dit punt, want het is zeer wel mogelijk dat wat de Byzantijnse geleerde hierover vertelt uiteindelijk teruggaat op de *Brief aan Philocrates*.⁵⁵

Maar niet alles wat Tzetzes meedeelt, valt volledig samen met de informatie bij 'Aristeas'. Volgens Tzetzes was er tijdens de regering van Ptolemaeus Philadelphus niet één, maar waren er twee bibliotheken: een grote bibliotheek, die deel uitmaakte van het koninklijk paleis, en een aanzienlijk kleinere daarbuiten. Een christelijke auteur uit de vierde eeuw, Epiphanius van Salamis, vertelt dat de kleinere bibliotheek van recenter datum was dan de Koninklijke Bibliotheek; dat ze was ondergebracht in het Serapeum, het grote heiligdom voor de god Serapis dat onder de eerste Ptolemeën was verzezen; en dat de kleinere bibliotheek wel werd aangeduid als 'dochter' van de Koninklijke.⁵⁶ Onder welke Ptolemeïsche koning deze dependance is gesticht, blijft een onoplosbare puzzel. Volgens Tzetzes waren er onder Ptolemaeus Philadelphus al twee bibliotheken, maar volgens Epiphanius zou de stichting van de dochterinstelling in het Serapeum 'later' hebben plaatsgevonden. Omdat Ptolemaeus III Euergetes (246-221 v.Chr.) de bouwheer van het Serapeum was, geldt hij als een serieuze kandidaat-stichter van de tweede bibliotheek.⁵⁷ Voordien werd er echter ook al gebouwd op de plaats waar het Serapeum zou verrijzen, en het is niet ondenkbaar dat die gebouwen reeds in gebruik zijn geweest voor de opslag van boeken.⁵⁸

Over het tijdstip van de totstandkoming van de kleine bibliotheek in het Serapeum lijkt onze informatie te mager om gefundeerde uitspraken mogelijk te maken. Maar wat betreft de Koninklijke Bibliotheek mogen we iets minder terughoudend zijn. Zoals we hierboven gezien hebben, geloofde men in de tweede eeuw v.Chr. in Alexandrië dat de Koninklijke Bibliotheek terugging op de eerste helft van de derde eeuw v.Chr. En er is informatie die suggereert dat dit geen loze bewering was en die het tevens mogelijk maakt de grenzen nog wat scherper te trekken. De eerste man van wie we met een aanvaardbare mate van zekerheid kunnen zeggen dat hij hoofdbibliothecaris in Alexandrië was, is Zenodotus van Ephesus, die deze functie waarschijnlijk tot ca. 270 v.Chr. bekleedde.⁵⁹ De Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië is dus vrijwel zeker in de eerste drie decennia van de derde eeuw v.Chr. gesticht. Wie wil

55 Zie Fraser (1972 vol. 2: 475 n. 113); Pfeiffer (1968: 101). Overigens zegt Tzetzes, anders dan pseudo-Aristeas, niet met zoveel woorden dat Demetrius door de koning tot hoofdbibliothecaris was benoemd.

56 Epiphanius, *De Mensuris et Ponderibus* 11 (15.17-19 Dindorf). Zie voor een bibliotheek in het Serapeum in de Keizertijd ook Tertullianus, *Apologeticus* 18.8; Aphthonius, *Progymnasmata* 12 (in de editie van Rabe 1926: 40, 3-6), met El-Abbadi (2008: 90-91).

57 Fraser (1972 vol. 1: 323-324); vergelijk Pfeiffer (1968: 101-102); Bagnall (2002: 358); Barnes (2000: 68); Montana (2015: 83).

58 McKenzie, Gibson en Reyes (2004: 99-100).

59 Suda Z 74, met Fraser (1972 vol. 1: 330-332); Montana (2015: 102-103).

vasthouden aan Ptolemaeus Soter als grondlegger en aan een rol voor Demetrius van Phalerum, komt uit op 297 v.Chr. als *terminus post quem*; geeft men de voorkeur aan Ptolemaeus Philadelphus als stichter, dan schuift deze chronologische grens zo'n vijftien jaar naar beneden op.

5 Tussenbalans

Het zal inmiddels duidelijk zijn geworden wat er mis is met de aan het begin van dit artikel geciteerde beweringen van James. Niet alleen vinden deze geen enkele steun in onze bronnen over de verovering van Egypte door Alexander, het leven van Aristoteles en de Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië; zij zijn daarmee zelfs in flagrante tegenspraak. Toen de Macedonische koning eind 332 v.Chr. Egypte binnentrok, bestond Alexandrië nog niet: die stad moest nog gesticht worden. Aristoteles bevond zich niet in het gevolg van Alexander, maar gaf in Athene filosofisch onderricht. En de totstandkoming van een Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië zou op zich laten wachten tot de eerste decennia van de derde eeuw, minimaal een kwart eeuw na de dood van Alexander. De diefstal van het Egyptische erfgoed heeft dus plaatsgevonden in een stad die nog niet was gesticht, door een filosoof die een alibi had, en in een instelling die nog niet bestond.

Zijn deze gegevens boven iedere twijfel verheven? Zeker niet. Historici maken reconstructies van het verleden op basis van het beschikbare bronnenmateriaal, dat vaak tekortkomingen en tegenstrijdigheden vertoont en dus tot keuzes noopt. Die keuzes kun je ter discussie stellen. Maar als je het debat over de interpretatie en weging van het bronnenmateriaal uit de weg gaat, kun je niet verwachten dat historici je serieus nemen. Er is in heel *Stolen Legacy* geen spoor te vinden van een poging om de confrontatie aan te gaan met het bronnenmateriaal dat ik hier de revue heb laten passeren; herhaling neemt de plaats in van bewijsvoering.⁶⁰ Niet ten onrechte noemt Stephen Howe het boek van James 'a work of the utmost intellectual naivety, innocent of even the outward appearances of academic procedure'.⁶¹ Dat *Stolen Legacy* geen plaats krijgt in het universitair onderwijs in de Oude Geschiedenis komt niet doordat academisch werkzame oudhistorici 'white supremacists' zijn;⁶² het komt doordat ze hun vak serieus en gewetensvol proberen te beoefenen.

60 Wat dit betreft doet James' werkwijze sterk denken aan het advies van de zwarte nationalist Marcus Garvey (1887-1940): 'Things that may not be true can be made so if you repeat them long and often enough. Therefore, always repeat statements that will give your race status and an advantage' (Garvey 1986: 14). Zie voor de invloed van Garvey op modern afrocentrisme Howe (1998: 77): 'The characteristic rhetoric of Afrocentric ideas about the past, even today, owes more to Garvey than to anyone else.'

61 Howe (1998: 11).

62 Hira en Djehuti-Ankh-Kheru (2015).

In het vervolg op dit artikel zullen we zien hoe afrocentristen reageren op historisch-wetenschappelijke kritiek als deze.

Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
j.j.flinterman@vu.nl

Bibliografie

- Adeleke, T. 2015. 'Africa and Afrocentric historicism. A critique', *Advances in Historical Studies* 4, 200-215. Online: [dx.doi.org/10.4236/ahs.2015.43016](https://doi.org/10.4236/ahs.2015.43016), geraadpleegd 23 november 2016.
- Asante, M.K. 2010. 'Locating a text. Implications of Afrocentric theory', www.asante.net/articles/10/locating-a-text-implications-of-afrocentric-theory/, geraadpleegd 23 november 2016.
- Bagnall, R.S. 1979. 'The date of the foundation of Alexandria', *American Journal of Ancient History* 4, 46-49.
- Bagnall, R.S. 2002. 'Alexandria. Library of dreams', *Proceedings of the American Philosophical Society* 146, 348-362.
- Barnes, R. 2000. 'Cloistered bookworms in the chicken-coop of the Muses. The ancient library of Alexandria', in R. MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria. Centre of learning in the ancient world*, Londen/New York, 61-77.
- Boiy, T. 2007. *Between High and Low. A chronology of the early Hellenistic period*, Frankfurt am Main.
- Bollansée, J. 1999. *Hermippus of Smyrna and His Biographical Writings. A reappraisal*, Leuven.
- Bosman, Ph. (ed.) 2014. *Alexander in Africa*, Pretoria.
- Boter, G. en J.-J. Flinterman. 2016. 'Waarom wij studenten niet vertellen dat de Griekse cultuur uit "Zwart Afrika" komt', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129, 241-250. Online: [dx.doi.org/10.5117/TVGESCH2016.2.BOTE](https://doi.org/10.5117/TVGESCH2016.2.BOTE), geraadpleegd 23 november 2016.
- Brocker, M. 1966. *Aristoteles als Alexanders Lehrer in der Legende*, Bonn.
- Busse, A. 1893. 'Die neuplatonische Lebensbeschreibung des Aristoteles', *Hermes* 28, 252-276.
- Dihle, A. 1957. 'Der Platoniker Ptolemaios', *Hermes* 85, 314-325.
- Djehuti-Ankh-Kheru. 2013. *Gezegend en vervloekt. Een geschiedenis van groter Afrika van de bakermat van de beschaving tot aan het derde millennium*, Den Haag.
- Düring, I. 1957. *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg.
- Düring, I. 1971. 'Ptolemy's *Vita Aristotelis* rediscovered', in R.B. Palmer en R. Hamerton-Kelly (eds), *Philomathes. Studies and essays in the humanities in memory of Philip Merlan*, Den Haag, 264-269.
- El-Abbadi, M.A. 2008. 'Demise of the daughter library', in M.A. El-Abbadi en O.M. Fathallah (eds), *What Happened to the Ancient Library of Alexandria*, Leiden/Boston, 89-93.
- Finley, M.I. 1985. *Ancient History. Evidence and models*, Londen.
- Fraser, P.M. 1972. *Ptolemaic Alexandria. Volume 1: Text; Volume 2: Notes*, Oxford.
- Garvey, M. 1986. *Message to the People. The course of African philosophy*. Edited by T. Martin, Dover MA.
- Gigon, O. 1962. *Vita Aristotelis Marciana*. Herausgegeben und kommentiert von Olof Gigon, Berlin.
- Gottschalk, H.B. 1990. 'The earliest Aristotelian commentators', in R. Sorabji (ed.), *Aristotle Transformed. The ancient commentators and their influence*, New York, 55-81.
- Gray, V.J. 1986. 'Xenophon's *Hiero* and the meeting of the wise man and tyrant in Greek literature', *Classical Quarterly* 36, 115-123.

- Grieb, V. 2014. 'Zur Gründung von Alexandria. Die Quellen im Kontext des spätklassischen Urbanismus der südöstlichen Ägäiswelt und der nautischen Bedingungen im östlichen Mittelmeerraum', in V. Grieb, K. Nawotka en A. Wojciechowska (eds), *Alexander the Great and Egypt. History, art, tradition*, Wiesbaden, 169-219.
- Gutas, D. 1986. 'The spurious and the authentic in the Arabic lives of Aristotle', in J. Kraye, W.F. Ryan en C.B. Schmitt (eds), *Pseudo-Aristotle in the Middle Ages. The Theology and other texts*, Londen, 15-36.
- Hein, Ch. 1985. *Definition und Einteilung der Philosophie. Von der spätantiken Einleitungsliteratur zur arabischen Enzyklopädie*, Frankfurt am Main/Bern/New York.
- Hira, S. en Djehuti-Ankh-Kheru. 2015. Presentatie voor debat met Gerard Boter en Jaap-Jan Flinterman, 27 juni 2015, www.iisr.nl/wp-content/uploads/2016/05/SH-DA_debatoudheid_2016-08-26.pdf, geraadpleegd 23 november 2016.
- Howe, S. 1998. *Afrocentrism. Mythical pasts and imagined homes*, Londen/New York.
- Jacoby, F. (ed.). 1923-. *Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden. [afgekort: *FGrHist*]
- James, G.G.M. 1954. *Stolen Legacy. The Greeks were not the authors of Greek philosophy, but the people of North Africa, commonly called the Egyptians*, New York.
- Jonge, C. de. 2011. 'De Alexandrijnse bibliotheek en de geschiedenis van de klassieke filologie', *Lampas* 44, 331-348.
- Koster, W.J.W. (ed.). 1975. *Scholia in Aristophanem, Pars I, Fasc. I A. Prolegomena de Comoedia*, Groningen.
- Lefkowitz, M. 1997. *Not Out Of Africa. How Afrocentrism became an excuse to teach myth as history*, New York.
- Lendering, J. 2004. *Alexander de Grote. De ondergang van het Perzische rijk*, Amsterdam.
- Lloyd, A.B. 2010. 'From satrapy to Hellenistic kingdom. The case of Egypt', in A. Erskine en L. Llewellyn-Jones (eds), *Creating a Hellenistic world*, Swansea, 83-105.
- McKenzie, J.S., S. Gibson en A.T. Reyes. 2004. 'Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the archaeological evidence', *Journal of Roman Studies* 94, 73-121.
- Moles, J.L. 1993. 'Truth and untruth in Herodotus and Thucydides', in Ch. Gill en T.P. Wiseman (eds), *Lies and Fiction in the Ancient World*, Exeter, 88-121.
- Montana, F. 2015. 'Hellenistic scholarship', in F. Montanari, S. Matthaios en A. Rengakos (eds), *Brill's Companion to Ancient Greek Scholarship*, Leiden/Boston, 60-183.
- Morau, P. 1973. *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias. Erster Band: Die Renaissance des Aristotelismus im 1 Jh. v. Chr.*, Berlin/New York.
- Natali, C. 2013. *Aristotle. His life and school*, Princeton NJ/Oxford.
- Neckebrouck, V. 2011. *Denken over religie. Antropologische theorie en godsdienst. Deel 2: Van Hugo Winckler tot Clifford Geertz*, Leuven.
- Pfeiffer, R. 1968. *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford.
- Plezia, M. 1975. 'De Ptolemaeo pinacographo', *Eos* 63, 37-42.
- Plezia, M. 1985. 'De Ptolemaei vita Aristotelis', in J. Wiesner (ed.), *Aristoteles. Werk und Wirkung. Paul Moraux gewidmet. Erster Band: Aristoteles und seine Schule*, Berlin/New York, 1-11.
- Rabe, H. (ed.). 1926. *Aphthonii Progymnasmata. Rhetores Graeci* 10, Leipzig.
- Shavit, Y. 2001. *History in Black. African-Americans in search of an ancient past*, Londen/Portland OR.
- Spek, R.J. van der. 2003. 'Alexander de Grote en de Babylonische voorspellingskunst', in R.J. Demarée en K.R. Veenhof (eds), *Zij schreven geschiedenis. Historische documenten uit het Oude Nabije Oosten (2500-100 v. Chr.)*, Leiden/Leuven, 410-426.
- Staab, G. 2002. *Pythagoras in der Spätantike. Studien zu De Vita Pythagorica des Iamblichos von Chalkis*, Leipzig.
- Strootman, R. 2011. 'Alexandrië, een wereldstad', *Lampas* 44, 292-310.
- Tarán, L. 2012. *Aristotle. Poetics*. Editio maior of the Greek text with historical introductions and philological commentaries by Leonardo Tarán (Greek and Latin, edition of the Greek text) and Dimitri Gutas (Arabic and Syriac), Leiden/Boston.

- Trampedach, K. 1994. *Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik*, Stuttgart.
- Win, X. de. 1999. *Plato. Verzameld werk*. Nieuwe, geheel herziene uitgave van de vertaling van Xaveer de Win. Vijfde deel, Kapellen/Baarn.
- Wright, B.G. 2015. *The Letter of Aristeas. 'Aristeas to Philocrates' or 'On the translation of the law of the Jews'*, Berlijn/Boston.
- Zeller, E. 1921⁴. *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Zweiter Teil, zweite Abteilung: Aristoteles und die alten Peripatetiker*, Leipzig.

Auteursinstructies *Lampas. Tijdschrift voor classici*

1 Inzending kopij

Zend uw kopij per e-mail naar: lampas@verloren.nl

2 Omvang

Een artikel in *Lampas* bevat maximaal 7.500 woorden inclusief voetnoten en bibliografie.

3 Stijl en opmaak

Houd de opmaak zo eenvoudig mogelijk. Gebruik geen afkortingen. Een heldere structuur wordt op prijs gesteld (lieft met tussenkopjes).

4 Citaten van en verwijzingen naar Griekse en Latijnse teksten

Geef Griekse eigennamen in Latijnse vorm (Aeschylus, Thucydides). Vertaal Griekse en Latijnse citaten. Plaats vertalingen tussen enkelvoudige aanhalingstekens. Cursiveer Latijnse citaten. Zet langere citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst: ingesprongen en door witregels van de hoofdtekst gescheiden. Gebruik in verwijzingen alleen Arabische cijfers (1, 2, 3).

5 Citaten van en verwijzingen naar secundaire literatuur

Verwijs naar secundaire literatuur volgens het auteur (jaartal: pagina)-systeem. Bijvoorbeeld: 'Feeney (2007: 92-96) stelt dat ...'; 'vergelijk Slings (1997: 107 n. 17)'. Zet lange citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst (zie boven), korte citaten tussen enkele aanhalingstekens.

6 Bibliografie

De literatuurlijst bevat uitsluitend de in uw artikel genoemde auteurs. Geen afkortingen. Opmaak:

Artikel in bundel:

Slings, S.R. 1997. 'Figures of Speech and their Lookalikes. Two Further Exercises in the Pragmatics of the Greek Sentence', in E.J. Bakker (ed.), *Grammar as Interpretation. Greek Literature in its Linguistic Context*, Amsterdam, 169-214.

Artikel in tijdschrift:

Hemelrijk, E.A. 2007. 'Local Empresses. Priestesses of the Imperial Cult in the Cities of the Latin West', *Phoenix* 61, 318-349.

Boek:

Jong, I.J.F. de. 2001. *A Narratological Commentary on the Odyssey*, Cambridge.

7 Samenvatting, correspondentieadres en auteursinformatie

Bij uw artikel levert u (1) een Engelstalige samenvatting (maximaal 200 woorden), (2) uw correspondentieadres (post en e-mail) en (3) een beknopte biografie (functie, affiliatie, onderzoeksgebied en publicaties, maximaal 70 woorden).

8 Illustraties

De redactie stelt illustraties (met bijschriften en bronvermeldingen) op prijs. Deze worden geplaatst indien van voldoende grootte en kwaliteit; uitgangspunt is een resolutie van 300 dpi bij een formaat van 10x15 cm. Bij vragen kunt u contact opnemen met de redactiesecretaris.

Inhoud

Lampas 50 (2017) 2

	Van de redactie	121
JAAP-JAN FLINTERMAN	Gestolen erfenis 1: diefstal in Alexandrië	123
JAAP-JAN FLINTERMAN	Gestolen erfenis 2: tempelroof in Rakote	141
VINCENT HUNINK	Poëzie in Pompeii	156
DANIËL VAN DER MAAS	Didactische rubriek De retorische oefening als didactisch middel	173
TEUN TIELEMAN	Signalementen De filosofie van Cicero en Seneca (CE-pensum Latijn 2018)	190
CASPER DE JONGE EN HUGO KONING	Murmellius wint Pubquiz met shoot-out	197